Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

YOSHLARNING FAOL FUQAROLIK POZITSIYASINI YUKSALTIRISHDA JADID MEROSINI TARIXIY- FALSAFIY ANGLASHNING AKSIOLOGIK MEZONLARI

Davron Sheraliyevich Omonov*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ davronomonov@73gmail.com

ANNOTATSIYA

Faol fuqarolik pozitsiyasi tadbirda qatnashish yoki tayyor fikrni takrorlash bilan tenglashtirilmaydi. Jadid merosi dalil, mustaqil hukm va mas’ul tashabbus munosabatida o‘rganiladi. Fuqarolik faolligining epistemik hamda axloqiy mezonlari ajratiladi. Qaror portfeli asosidagi tahlil taklif etiladi. Metodikaning ta’limiy samaradorligi empirik tekshirilmagan.

Kalit so‘zlar

faol fuqarolik, jadid merosi, dalil, mustaqil hukm, tashabbus, javobgarlik.

DOI: 10.5281/zenodo.23281985

KIRISH

Faol fuqarolikni tadbirlarda ko‘p qatnashish yoki tayyor qarorlarni tez bajarish bilan tenglashtirish shaxsning mustaqil mulohaza va javobgarlik imkoniyatini toraytiradi. Fuqarolik faolligi nafaqat harakatning mavjudligi, balki uning qanday asoslanganligi, kimlarning manfaatini hisobga olishi va oqibatlari uchun javob berishga tayyorlik bilan bog‘liq deb talqin qilinishi mumkin. Jadid merosini o‘rganish bu savollar uchun tarixiy ma’rifiy material beradi; uni yodlashning o‘zi faol fuqarolikni kafolatlamaydi.

Axmadjonova jadid ma’rifatparvarlarining maktabdagi o‘qitishga doir qarashlarini tahlil qiladi [1]. Mamatov ma’naviy taraqqiyot va yosh avlod tarbiyasining ijtimoiy-falsafiy mezonlarini muhokama etadi [2]. Birinchi ish tarixiy-pedagogik tajribaga, ikkinchisi hozirgi qadriy talqinga tegishlidir. Ularning qiyosi ma’rifatni bilim yig‘ishdan umumiy hayotga mas’ul munosabatga o‘tish muammosi bilan bog‘lashga imkon beradi. Mazkur o‘tish tarixiy manbaning tayyor psixologik natijasi emas, tadqiqotning savolidir.

Maqola maqsadi jadid merosini tarixiy-falsafiy anglashda bilim, mustaqil hukm va jamoat oldidagi javobgarlikni birlashtiradigan mezonlarni ishlab chiqishdir. Asosiy tezis shuki, faol fuqarolik tashqi itoat va ijtimoiy faollikning yig‘indisi emas. U qaror uchun dalil keltira olish, boshqa fikrni adolatli ifodalash va umumiy muammoga hissa qo‘shishning refleksiv birligidir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot tarixiy-pedagogik va normativ-konseptual qiyos sifatida tuzildi. Sakkiz manba fuqarolikning maqsadi, axloqiy ta’limning chegarasi va faollikni baholash mezoni bo‘yicha o‘qildi. Maqola o‘quv dasturini tajribada sinamadi; uning natijasi dastur samaradorligi emas, o‘rganishning tushunchaviy tartibidir. Yangi topilgan arxiv hujjati yoki tadbirlar soni haqidagi ma’lumot kiritilmadi.

Metodik sinov uchun uch holat ajratildi: faol, ammo qarorini tushuntira olmaydigan ishtirokchi; ko‘p tarixiy fakt biladigan, biroq muqobil nuqtayi nazarni rad etadigan ishtirokchi; kam ko‘rinadigan, lekin umumiy

muammoga asosli yechim taklif etadigan ishtirokchi. Bular shartli misollardir. Ular faollik hajmi, bilim miqdori va fuqarolik yetukligini bir o‘lchovda baholashning cheklovini aniqlash uchun qo‘llandi.

NATIJALAR

Karpov ta’limdagi axloqiy jihatning ontologik maqomini muhokama qiladi [3]. Platonov Aristotel etikasining epistemik asoslarini tahlil qilib, amaliy masalani bilish bilan hal qilish orasidagi munosabatni ochadi [4]. Maqoladagi qiyos uchun bu manbalar axloqiy mazmunni ta’limga tashqaridan qo‘shiladigan bezak deb tushunmaslikka yordam beradi. Biroq qadriyatni e’lon qilish bilan uni tanqidiy asoslash o‘rtasidagi farq saqlanadi. Tarixiy matn ustida ishlash aynan shu farqni mashq qilish imkoniyati sifatida taklif etiladi.

Birinchi mezon manbaviy mas’uliyatdir. Yosh tarixiy da’voni manba, muallif va davr bilan bog‘lab izohlaydi. Muallifga tegishli bo‘lmagan fikrni «jadidlar aytgan» deb umumlashtirish rad etiladi. Bu ko‘nikma o‘tmishga hurmatning o‘zi faktlarni tekshirish majburiyatidan ozod etmasligini anglatadi. Fuqarolikdagi mas’ul axborot bilan tarixiy bilish o‘rtasidagi aloqa shu darajada asoslanadi; biri ikkinchisining avtomatik natijasi deb olinmaydi.

Hand axloqiy ta’lim va indoctrination o‘rtasidagi chegarani bahsga qo‘yadi [5]. Pring fuqarolikka tayyorlashni Deweyning ta’limiy merosi orqali tahlil qiladi [6]. Bu ikki yondashuvdan kelib chiqadigan mualliflik natija: qadriyatni o‘rgatish uning sababini muhokama qilishni taqiqlash degani emas. O‘qituvchi befarq kuzatuvchi bo‘lib qolmasligi mumkin, lekin uning mavqeyi dalil o‘rnini bosa olmaydi. Tarixiy merosni «to‘g‘ri javob» sifatida qo‘llash o‘rniga, undan umumiy muammoni dalillash manbasi sifatida foydalanish taklif etiladi.

Ikkinchi mezon mustaqil hukmdir. Talaba tarixiy g‘oyaning bugungi muammoga aloqasini tushuntirar ekan, o‘xshashlik bilan tafovutni birgalikda ko‘rsatadi. Masalan, ma’rifiy hamkorlikka doir tarixiy talabni hozirgi jamoat loyihasiga qiyoslash mumkin, ammo loyiha samarasi tarixiy obro‘ bilan tasdiqlanmaydi. Kutilgan foyda, ehtimoliy xarajat va ta’sirlangan tomonning fikri alohida izohlanadi. Shu tariqa tashabbus shaxsiy faollik namoyishi emas, umumiy muammo oldidagi taklifga aylanadi.

1-jadval. Fuqarolik faolligining epistemik va axloqiy mezonlari

Mezon yoki bo‘g‘in	Tahliliy savol	Taklif etiladigan amal	Talqin chegarasi
Manbaga mas’uliyat	Taklif qanday bilimga tayangan?	Dalil va taxminni ajratish	Faollik xato ma’lumotni oqlamaydi
Mustaqil hukm	Nega shu xulosa tanlandi?	Muqobil va qarshi dalil tuzish	Kutilgan javob anglashning o‘zi emas
Daxldorlik	Tashabbus kimga ta’sir qiladi?	Ta’sirlangan tomon fikrini olish	Ezgu niyat umumiy rozilik emas
Javobgarlik	Qaysi xatodan keyin nima o‘zgardi?	Qaror portfelida tuzatishni saqlash	Tashabbuslar soni yagona mezon emas

Biesta emancipatory education doirasida o‘qituvchining o‘rnini qayta muhokama qiladi [7]. Bu maqola uchun uning ahamiyati o‘quvchi mustaqilligi ta’limiy munosabatning butunlay yo‘qolishini talab etmasligini ko‘rsatishidadir. Moriarty munosiblikka asoslangan adolatni tahlil qiladi [8]. Qiyosdan faol fuqaroni faqat ko‘rinadigan natija yoki mukofot bilan o‘lchashga ehtiyotkorlik kelib chiqadi: jamoa foydasiga hissa imkoniyat, mehnat va ta’sir mezonlari bilan adolatli izohlanishi kerak.

Uchinchi mezon javobgar ishtirokdir. Taklif beruvchi o‘z fikrini o‘zgartirish imkonini saqlaydi, qarshi dalilni xiyonat yoki sustlik deb atamaydi. Biroq refleksiya qarordan cheksiz qochishga aylanmaydi: qaysi dalil yetarli ekani, qachon kichik sinov mumkinligi va qaysi oqibatda qayta ko‘rish zarurligi ko‘rsatiladi. Faol fuqarolikning normativ sifati aynan tashabbus va qayta tekshirishning birligida talqin qilinadi.

Fuqarolik faoliyatiga oid fikriy topshiriqda yosh tarixiy meros haqida ommaviy loyiha tashabbusini ilgari suradi. U ko‘p ishtirokchi yig‘ishi mumkin, biroq ishlatgan tarixiy ma’lumotning manbasi noma’lum bo‘lsa, faollik bilan bilimga mas’uliyat o‘rtasida ziddiyat paydo bo‘ladi. Aksincha, puxta manba tahlili umumiy muammoga hech qanday javob taklif qilmasa, bilish bilan amaliy daxldorlikning aloqasi zaif qoladi. Taklif etilgan mezon ikkala tomonning alohida baholanishini talab qiladi.

Keyingi bosqichda tashabbus boshqa guruhning vaqt yoki resursiga ta’sir qilishi aniqlanadi, deb olaylik. Bunda yoshning ezgu niyati ta’sirlangan shaxsning fikrini so‘rash o‘rnini bosmaydi. Fuqarolikning aksiologik mazmuni «men

jamiyat uchun ishlayapman» degan da’vodan «bu ish kimga qanday majburiyat yuklaydi?» savoliga o‘tishda ochiladi. Bunday o‘tish tashabbusni to‘xtatish uchun emas, uni boshqalar bilan mas’ul hamkorlikka aylantirish uchun zarur.

Tanqidni qabul qilish ham faollikning mustaqil qismidir. Tashabbusga bildirilgan e’tiroz tarixiy merosga yoki shaxsning vatanparvarligiga qarshi hukm sifatida qabul qilinsa, muammo dalil darajasidan shaxsiy sadoqat darajasiga ko‘chib ketadi. Shu sababli ta’limiy muhokama taklifga baho bilan uning muallifining umumiy fuqarolik qadrini farqlashi kerak. Asosli ravishda o‘zgartirilgan yoki rad etilgan tashabbus ham mas’ul fuqarolik mulohazasining mahsuli bo‘lishi mumkin.

Bu fikriy sinovlar asosida faoliyat portfeli taklif etiladi: unda tashabbus sonidan ko‘ra manba, muammo, ta’sirlangan tomon va qarorni o‘zgartirgan dalil saqlanadi. Portfelning o‘zi ortiqcha hisobotga aylanmasligi uchun kichik, tanlangan vaziyatlar bilan cheklanishi kerak. Bunday vositaning samaradorligi hali tekshirilmagan; uning konseptual vazifasi tashqi faollikni mas’uliyatli mulohazadan ajratishdir.

MUHOKAMA

Mustaqil hukmga urg‘u jamoaviy intizomni susaytiradi, degan e’tiroz bo‘lishi mumkin. Ammo sababli e’tiroz va majburiyatni inkor etish bir narsa emas. Talaba belgilangan vazifani bajarish bilan uning maqsadini muhokama qilishi mumkin. Aksincha, tartibga so‘zsiz amal qilish mas’uliyatli qaror bilan bir xil deb baholansa, xato aniqlanganda ogohlantirish ham kamayishi mumkin. Bu ehtimol mazkur maqolada empirik o‘lchanmagan; u normativ mezonning zaruratini ko‘rsatuvchi qarshi vaziyatdir.

Jadid merosini o‘rganishdagi yana bir xavf faqat qahramonlik obrazini takrorlashdir. Qahramonlikka hurmat tarixiy tanlovning murakkabligini ko‘rishni istisno qilmaydi. Ta’limiy tahlilda muallif imkoniyatlari, bahslar, til va institutlar hisobga olinadi. Shundagina yosh o‘tmishni o‘z bugungi fikrining bezagi emas, mustaqil tekshiriladigan tajriba sifatida ko‘radi. Shu asosda merosning qadri targ‘ibot hajmi bilan emas, fikrlash sifatiga bergan imkoniyati bilan baholanadi.

Kelgusi tekshiruv uchun tarixiy da’voni tekshirish, muqobil taklifni adolatli ifodalash va qarorni qayta asoslash mahsullari yig‘ilishi mumkin. Tadbirda qatnashish soni yordamchi ma’lumot bo‘lib qoladi. O‘zini faol deb baholashning o‘zi ham yetarli emas. Taklif etilgan mezonlarning ishonchliligi, baholovchilararo mosligi va yoshlar tajribasiga mutanosibligi alohida o‘rganilishi kerak.

XULOSA

Jadid merosini tarixiy-falsafiy anglash faol fuqarolikni manbaviy mas’uliyat, mustaqil hukm va javobgar ishtirok birligida talqin qilishga imkon berdi. Ushbu birlik itoatni, ma’lumotni va ko‘rinadigan faollikni fuqarolik yetukligiga tenglashtirishni cheklaydi. Nazariy taklif tarixiy g‘oyani bugungi qarorga dalillangan, tafovutlari ko‘rsatilgan yo‘l bilan bog‘lashdir. Amaliy yo‘nalish esa o‘qilgan merosdan umumiy muammoni aniqlash, muqobil yechimni solishtirish va oqibatga javob berish mashqlariga o‘tishdan iborat. Ularning samarasi keyingi tekshiruvga ochiq qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Axmadjonova G. Jadid ma’rifatparvarlarining maktablardagi o‘qitishga oid qarashlari. Tamaddun nuri. 2024. 6(57). (p. 289–291). DOI: 10.69691/9t49e687
2. Mamatov M. Ma’naviy taraqqiyot: barkamol avlodni tarbiyalashning ijtimoiy-falsafiy mezonari. Tamaddun nuri. 2024. 8(59). (p. 268–270).

   DOI: 10.69691/1kqvca07

3. Карпов А.О. Онтология нравственного в феномене образования. Вопросы философии. 2025. 1. (p. 51–62). DOI: 10.21146/0042-8744-2025-1-51-62
4. Платонов Р.С. Эпистемические основания этики Аристотеля. Этическая мысль. 2022. 22(2). (p. 48–61). DOI: 10.21146/2074-4870-2022-22-2-48-61
5. Hand M. Moral education and indoctrination: replies to John White and John Tillson. Theory and Research in Education. 2018. 16(3). (p. 368–377).

   DOI: 10.1177/1477878518784588

6. Pring R. Preparing for citizenship: Bring back John Dewey. Citizenship, Social and Economics Education. 2016. 15(1). (p. 6–14).

   DOI: 10.1177/2047173416646467

7. Biesta G. Don’t be fooled by ignorant schoolmasters: On the role of the teacher in emancipatory education. Policy Futures in Education. 2017. 15(1). (p. 52–73). DOI: 10.1177/1478210316681202

8. Moriarty J. Desert-Based Justice. The Oxford Handbook of Distributive Justice. Oxford University Press. 2018. (p. 152–174).

DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199645121.013.7